

МІЖНАРОДНІ НАУКОВІ ЗВ'ЯЗКИ ФЕДОРА ВОВКА: ПОГЛЯД ЧЕРЕЗ СТОЛІТТЯ

Видатний український етнолог, антрополог, археолог, музеєзнавець та суспільно-політичний діяч Федір Кіндратович Вовк (1847–1918 рр.) залишив по собі величезну спадщину, в тому числі й значну кількість концептуальних досліджень, що була виконана на високому, як на той час, європейському науковому рівні. Європейську наукову методику він застосував на українському ґрунті, зокрема у дослідженнях етнологічного осередку Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові, Українського наукового товариства у Києві та етнографічного відділу Російського музею ім. Олександра III у Петербурзі, де вчений зібрав великі колекції українських старожитностей.

Однак, на нашу думку, найголовнішим здобутком ученого була репрезентація України та її наукових досягнень у Європі і світі загалом, встановлення міжнародних наукових зв'язків. Перебуваючи за межами Батьківщини більше сорока років, учений усе своє життя присвятив саме Україні.

Наукові концепції Ф. Вовка, які довели фізичну, мовну, побутову і духовну спорідненість усього, роз'єданого на той час, українського народу від Карпат до Слобожанщини і від Полісся до Кубані, доказали, що український народ є окремим, самостійним, давнім етносом, обґрунтували право української нації на історичність і рівноправне існування серед інших народів світу. Ці наукові концепції актуальні і нині, оскільки протистоять сьгоднішнім спробам штучно роз'єднати український народ.

Ф. Вовк був доктором природничих наук (docteur des sciences) Паризького університету (1905 р.), доктором “honoris causae” Петербурзького університету (1917 р.), лауреатом премії Годара (Prix Godart, 1901 р.) та академіка Карла Бера (1906 р.), кавалером бронзових медалей Пауля Брока і Паризької виставки 1900 р.¹, великої золотої медалі ім. Петра Семенова-Тян-Шанського (1915 р.)². Крім того, Ф. Вовка відзначили найвищою нагородою Франції – Орденом Почесного Легіону (1916 р.)³.

Учений очолював Антропологічне товариство при Петербурзькому університеті (1911–1918 рр.), був головою (1905–1909 рр.) і заступником голови (1898–1905 рр.) Етнографічної комісії, заступником Історично-філософської секції (1904–1909 рр.) Наукового товариства ім. Шевченка, членом Товариства народних переказів, анатомічного “Товариства розтинів”, Історичного,

¹ Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України (далі – НА ІА НАН України), ф. 1. (Ф. Вовк), оп. 1, спр. 429, арк. 4.

² Науковий архів Російського географічного товариства, ф. 110 (Медальна комісія), оп. 1, спр. 231.

³ Legion d'Honneur Paris Le President de la Republique Franzaise DE'crete 8 serp. 1916 // Речь. Петроград, 1916. 29 ноября. № 329.

Антропологічного й Доісторичного товариств у Франції, Географічного та Археологічного імператорських товариств у Росії, заступником голови Товариства землеробства, членом Українського наукового товариства у Києві, Наукового товариства у Празі, Польського людознавчого товариства та інших наукових осередків.

У Петербурзі Ф. Вовк був діяльним членом “Комісії по вивченню племінного складу Росії”, багатьох археологічних та архівних комісій. Учений очолював (офіційно вважався заступником голови) “Общества им. Т. Г. Шевченко для вспомоществования нуждающимся уроженцам Южной России, учащимся в высших учебных заведениях С.-Петербурга”. З молодих років він був одним із керівників київської Громади, а з переїздом до Петербурга став членом місцевого осередку Громади та організатором Українського політичного клубу.

Спадщина Ф. Вовка (з врахуванням публіцистичних статей) налічує 628 праць⁴, опублікованих переважно іноземними мовами в різних країнах світу, які давно стали бібліографічними раритетами. Вчений одержав прижиттєве міжнародне визнання⁵.

На працях ученого позначився вплив біологічного напрямку європейських етнографічних шкіл, впровадження природничо-наукових методів дослідження. Зокрема, у центрі уваги була людина, котра вивчалася комплексно з використанням методів різних наук – природничих і суспільних. Іноді закони розвитку природи автоматично переносилися на розвиток людського суспільства. Сповідуючи еволюціонізм, Ф. Вовк деякою мірою дотримувався “дифузійністської школи” в етнології, яка, по суті, заперечувала еволюційний, поступовий розвиток культури, визначаючи лише її переміщення з однієї області в іншу, реконструюючи шляхи її поширення у просторі і часі. На працях Ф. Вовка позначився вплив німецького вченого Фрідріха Ратцеля (1844–1904 рр.), котрий рух явищ культури ставив у залежність від природно-географічних умов та від пересування етносів (завоювання, торгівля, шляхи сполучення). Ф. Ратцель був родоначальником вчення про так звані “культурні кола”. Дотримуючись його, Ф. Вовк також вважав, що в Україні господарський побут змінювався в напрямку з півдня на північ.

Обмеженість дифузійністської школи полягала в тому, що вона надавала перевагу зовнішнім впливам і применшувала чи навіть заперечувала власний розвиток етносу та явищ культури. Однак послідовники дифузійнізму дослідили і вказали шляхи поширення культурних явищ, і в цьому їх велика заслуга. Ф. Вовку належала ініціатива уніфікації методів досліджень, застосування комплексних

⁴ Вовк Г. Бібліографія праць Хведора Вовка (1847–1918) // Всеукраїнська академія наук: Бібліографічна комісія. Київ, 1919. Вип. 3. Передрук цієї бібліографії з доповненнями див.: Федір Кіндратович Вовк (1847–1918): Дослідження, спогади, бібліографія. До 150–ліття з дня народження вченого / Ред.. М. Антонович. Нью-Йорк, 1997. С. 291–361.

⁵ Крип'якевич І. Історично-філологічна секція НТШ під керівництвом Михайла Грушевського у 1894–1913 роках // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Львів, 1991. Т. 222. С. 393, 397, 405, 410; Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДА України у м. Львові). ф. 309 (Наукове товариство ім. Т. Шевченка), оп. 1, спр. 42, арк. 25; НА ІА НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 2088 л, арк. 1, 2; спр. 429.

студій, надання великого значення суто етнографічним пам'яткам, а не лише фольклорним, як це вважалося до нього. Ф. Вовк дуже цінував порівняльну етнографію. Будь-яка етнографічна річ (явище) порівнювалася ним з аналогами в інших культурах, інколи навіть з діаметрально протилежними.

У своїх дослідженнях Ф. Вовк намагався охопити загальнослов'янський, європейський і навіть світовий етнографічний матеріал: робив спостереження, порівнював, аналізував і приходив до відповідних висновків. У широкому контексті розглядався ним і величезний український матеріал, якому вчений приділяв найбільше уваги. У цьому йому допомагали міжнародні наукові зв'язки. Виділяємо три періоди в його міжнародній діяльності: перший (1871–1887 рр.) з центрами Київ – Львів – Відень – Женева – Бухарест. Ці контакти передусім підготовляли ґрунт для встановлення майбутніх наукових зв'язків (Міжнародний Археологічний з'їзд у Києві 1874 р., знайомство з музеями багатьох міст Європи, публікація праць у різних країнах). Другий період – паризький (1887–1905 рр.) – характеризується широким встановленням міжнародних наукових зв'язків, і третій – з центром у Петербурзі (1906–1918 рр.), де він створив наукову школу, згуртував своїх послідовників, котрі розширили і зміцнили ці зв'язки. Прослідкуємо науковий шлях Ф. Вовка, впливи на становлення його світогляду та спробуємо оцінити його внесок у розвиток міжнародних наукових зв'язків.

Перше серйозне знайомство Ф. Вовка з науковцями відбулося, очевидно, в період підготовки III Археологічного з'їзду, що проходив у Києві в серпні-вересні 1874 р., хоч і до цього завдяки Володимирі Антоновичу він знався з багатьма вченими. У процесі підготовки з'їзду на нього (молодого ентузіаста, члена-засновника Південно-Західного відділення Російського географічного товариства) були покладені різні обов'язки – допомога у влаштуванні виставки, листування з учасниками наукового форуму, екскурсії та ін.

На цьому з'їзді Ф. Вовк мав можливість познайомитися з визначними вітчизняними “світилами” – Олексієм Уваровим, Петром Лошкар'євим, Дмитром Іловайським, Миколою Костомаровим, а також з іноземними вченими – Альфредом Рамбо (м. Нансі), Ф. Ромаром (м. Пешт), М. і О. Колларами (Чехія), сербом С. Новаковичем, поляком Дзизялковським, румуном Д. Попазолгу, французьким ученим Луї Леже та багатьма ін.⁶

У Румунії (1879–1882 рр.) Ф. Вовк збирає фольклорні та історичні матеріали про перших просвітителів Київської Русі Кирила і Мефодія, про боротьбу українців із турками і татарами, народні пісні та перекази про переселення запорожців за Дунай.

Фольклорними матеріалами, які зібрав Ф. Вовк у Добруджі, користувався також Михайло Драгоманов. Тут Ф. Вовк написав ґрунтовні етнографічні нариси “Задунайская сечь (по местным воспоминаниям и рассказам)”, “Русские колонии в Добрудже...” та “Экономические заметки о Болгарии”.

⁶ Франко О. О. Огляд фонду Музею старожитностей при Київському університеті // Археологія. Київ, 1991. № 1. С. 145–147.

Два перші з них були опубліковані у “Киевской старине”(1883, 1889 pp.), а останній – у “Русской мысли” (1884 p.). У перших своїх нарисах Ф. Вовк поєднав критичну науковість, широку документалістику і різноманітність методичних підходів. Вони мають неабияку історичну вартість, бо вперше в українській історіографії висвітлюють життя задунайських козаків більше як за сторіччя з часу зруйнування Запорізької Січі (1775 p.). Аналітичне осмислення літератури на німецькій, польській та румунській мовах з історії заселення Добруджі та використання спогадів, оповідань, деяких документів дозволило Ф. Вовку показати більш-менш правдиву картину життя січовиків за Дунаєм.

Подорожуючи часто по Добруджі, Ф. Вовк занотовував у записних книжках найрізноманітніші етнографічні, історичні, статистичні відомості, робив малюнки, записував розповіді, свої враження. Паралельно він вів щоденник, який проливає світло на ці записи.

Сім років (1876–1878 pp. і 1882–1887 pp.) Ф. Вовк жив і працював поруч та під керівництвом М. Драгоманова, еднаючи свої творчі зусилля. Зокрема, завдяки М. Драгоманову, Ф. Вовку, А. Ляхощкому, С. Подолинському, М. Павлику та багатьом іншим діячам у світ вийшло п'ять збірників “Громада” та два журнали з цієї ж назвою. Це була перша вільна українська преса, навколо якої об'єднувалися прогресивні сили. У румунський та женецький періоди життя Ф. Вовк, проявивши свої організаторські здібності, зробив чимало для видання і поширення в Україні нелегальної громадівської та народницької літератури, збору етнографічних матеріалів, встановлення наукових зв'язків.

До Парижа Ф. Вовк приїхав у 1887 p. спеціально з науковою метою і досяг її з великим успіхом. Тут він завершив докторську дисертацію (1901 p.), яку опублікував у 1903 p. За досягнення в антропологічних дослідженнях він одержав річну премію Годара, але, не маючи громадянства Франції, дисертацію він захистив лише в 1905 p. – після того, як одержав прохання-рекомендацію Російського музею зі Санкт-Петербурга. Тут, у Парижі, Ф. Вовк пройшов школу західноєвропейських учених-еволюціоністів Луї Манувріє, Адрієна та Габрієля де Мортільє, Едварда Тайлора і багато в чому став їх послідовником.

Незважаючи на складні матеріальні обставини, вже у 1887 p. Ф. Вовк студіює антропологію в Сорбонні. Сорокарічний студент зустрічається тут з уже досить відомим на той час земляком, ученим-антропологом Й. Денікером, котрий проводив дослідження в Антропологічному товаристві при Сорбонні. За його рекомендацією Ф. Вовк відвідує лекції Поля Топінара, Г. де Мортільє, Шарля Летурно та інших знаменитих учених. Як засвідчує бібліографія, у перші роки перебування у Парижі Ф. Вовк публікує небагато статей. Не все, очевидно, ввійшло у список його праць з тих дописів, про які вчений згадує у листах до Івана Франка як співробітник Історичного і Географічного бюлетенів у Парижі, де він працював з української тематики. Відомо, що Ф. Вовк був у дружніх стосунках із французьким географом Реклю. На початку 1998 p. нами виявлено 42 статті Ф. Вовка, які не ввійшли до його бібліографії. Всі вони присвячені

Україні, її діячам, героям та визначним місцям, а саме опубліковані під такими гаслами: Україна, українці, козаки, запорожці, Богдан Хмельницький, Северин Наливайко, Петро Сагайдачний, Костянтин Острозький, Петро Калнишевський, Іван Гонта, Петро Могила, Михайло Максимович, Микола Костомаров, Олександр Кістяківський, Микола Зібер, Микола Миклухо-Маклай, Тарас Шевченко, Григорій Квітка, Євген Гребінка, Іван Котляревський, Юрій Федькович, Київ, Острог, Переяслав, Гадяч та ін.⁷

Якраз тоді за рекомендацією І. Франка Ф. Вовк став автором багатьох статей про Україну до чеської енциклопедії “*Ottov slovník naučný*”. 15 березня 1888 р. у листі до редактора цього видання І. Франко оцінює Ф. Вовка як визначного українського письменника, етнографа, знавця наддунайських країн. “Якщо б Ви бажали ширше представити літературу, історію і етнографію русько-українського (малоруського) народу, – пише він до видавця, – то я міг би zorganizувати для цієї мети праці, залучаючи до них коло знайомих мені українських істориків, етнографів, лінгвістів і літераторів (маю на думці передусім пп. Антоновича, Драгоманова, Науменка, Житецького, Волкова, Павлика, Терлецького, Олесницького, Кобринську)⁸. 16 квітня 1888 р. І. Франко пише Ф. Вовку листа, в якому вказує конкретні назви статей: “Коли б ласка Ваша була писати туди, то я просив би Вас в конкретному часі (до місяця абощо) ось про які статті: Акти, Антонович, Андрусівський трактат, Антоній Печерський, Антропология України, Ахтирка”⁹. Притому І. Франко просив писати українською мовою, а він, переклавши, сам пересилатиме ці статті до Праги. В особистому архіві І. Франка в Києві нами виявлені автографи цих статей Ф. Вовка¹⁰, зокрема і досить велику кількість про свого вчителя В. Антоновича¹¹.

Уже 29 травня І. Франко висилає переклад дописів до Праги, супроводжуючи їх листом: “Посилаю до Словника декілька наступних статей моїх і п. Волкова з Парижа і прошу Вас вислати п. Волкову зшитки “Словника”, які вже досі вийшли. Пан Волков – це визначний український письменник, етнограф і знавець наддунайських країн (Румунії, Болгарії). Добре було б, коли б Ви листовно запросили його до себе для дальшої співпраці в українських, румунських і болгарських справах”¹². У листі І. Франко подає адресу Ф. Вовка у Парижі. Співпраця вченого з редакцією “Словника”, очевидно, продовжувалась і далі. До списку праць, який був поданий Ф. Вовком у 1918 р. на конкурс Київського

⁷ [Volkov Th.] Bouiller. Dictionnaire universel d'Histoire et de Geographi, 30-me edition, entierement refondusous la direction de M. Gourraige. Paris, 1883. 2079 P.

⁸ Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками / Упоряд. М. Мольнар, М. Мундяк. Брно, 1957. С. 492; Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. Київ, 1986. Т. 49. С. 147.

⁹ Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. Київ, 1986. Т. 48. С. 155.

¹⁰ Інститут літератури Національної академії наук України (рукописний відділ), ф. 3, спр. 1607, ч. 244, арк. 351.

¹¹ Франко О. Іван Франко і Володимир Антонович // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин. Львів, 1998. С. 834–839.

¹² Франко І. Зібрання творів. Т. 49. С. 162–163.

університету на заміщення ним посади завідувача кафедри географії та етнографії, енциклопедичні статті не ввійшли. Про них він лише згадає наприкінці списку. У бібліографії, яку склала Галина Вовк, числяться тільки три з них: “Андрусово”, “Антоній Печерський” та “Антонович”¹³. Ф. Вовк просить І. Франка прислати йому виписки про давніх слов’ян, про прийняття християнства у Прикарпатській Русі¹⁴, пересилає письменнику легенди про грім та блискавку¹⁵. В інших листах дослідник просить І. Франка дістати літературу про весілля, яке тоді було основною темою його дослідження. Особливо цікавили його сороміцькі весільні неопубліковані пісні, які були потрібні йому як для загальної роботи про українське весілля, так і для спеціальної статті про нього, яку готував для французького журналу “Revue traditions populaires” (“Народні традиції”).

Як бачимо, Ф. Вовк посилено і серйозно працює. В одному з листів він запитує І. Франка про те, чи можна у Львові опублікувати статтю про розвиток української антропології, а також згоджується писати до газети “Товариш”. Тут він згадає і про те, що вже має статтю про шлюб та сім’ю¹⁶.

Основний час поглинало навчання в Kcole d’Antropopoge, Kcole des Hautes та дослідження в Museum d’Histoire Naturelle і Musee de Trocadero. Тут Ф. Вовк буде проводити багаторічні антропологічні дослідження скелету ноги, зокрема стопи. Ці дослідження принесуть йому світове визнання. А поки що триває навчання і перші досліди під керівництвом Г. де Мортільє, Л. Манувріє, Пауля Брока, Е. Амі, П. Топінара, Ш. Летурно. 13 листопада 1891 р. Ф. Вовк прочитає першу свою лекцію в Антропологічному товаристві у Парижі. Він живо зацікавився економікою, студював твори Герберта Спенсера, Ш. Летурно, М. Зібера, вивчав історію Київської Русі й особливо Києва, історію виникнення українського дворянства і духовенства, накопичував матеріали про печенігів і половців та з історії Стародавньої Греції і Риму¹⁷. Ці матеріали, очевидно, використовувалися ним для енциклопедичних статей до історичного і географічного словників, які вже згадувалися.

У червні 1889 р. в “Елизаветградском вестнике” Ф. Вовк опублікував статтю “Малороссийские песни”, в якій відгукнувся на працю Каро, що була опублікована у чеському журналі “Časopis Musea kraleviski Českaго”. Каро присвятив своє дослідження українським пісням, вмістивши у ньому також ноти популярних

¹³ Вовк Г. Бібліографія... С. 309.

¹⁴ Петрушевич А. С. Краткое историческое известие о введении христианства в Прикарпатских странах во времена св. Кирила и Мефодия, их же учениками и проповедниками. Львов, 1882. Цю книжку І. Франко переслав Ф. Вовку

¹⁵ [Вовк Хв.] Звідки взявся вогонь в кремені? (В містечку Острополі Новоград-Волинського повіту записала А. Верешинська) // Життя і слово. Львів, 1895. Т. 3. Ч. 29. С. 217–218; Його ж. Про грім і блискавку // Там само. Ч. 30. С. 218–219; Його ж. Про грім і блискавку (Мордовська легенда) // Там само. С. 372.

¹⁶ Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України (далі – ЛНБ НАН України), ф. М. Возняка, оп. 1, спр. 629.

¹⁷ НА ІА НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 307, арк. 72–80.

пісень та їх музичну побудову. Він порівнює Україну з величезним хором, що об'єднаний спільною піснею. Автор підкреслює, що кожна дитина в Україні з народження чує пісню, співає з дитинства і ось вам – співак. Звичайно, ця стаття не могла не зворушити Ф. Вовка, і він готує відгук на неї¹⁸, яка, на жаль, теж не ввійшла до бібліографії його праць.

Уже в 1890 р. завдяки Ф. Вовку починають налагоджуватися наукові зв'язки між Україною і Францією. Обмін літературою, публікації Ф. Вовка у Львові і Парижі, запрошення українських учених для виступів у Сорбонні – такими були початки наукових зв'язків.

Ф. Вовк рекомендує І. Франку двох паризьких студенток, котрі хотіли познайомитися зі Львовом та українським-віденським товариством “Січ”. У червні 1891 р. за ініціативою Ф. Вовка в Сорбонні на курсах професора Марселя Дюбуа відбувся звіт галичанина Григорія Величка про географію Галичини і Буковини. Величко подав геологічну характеристику Галичини і Буковини, описав тутешній клімат, флору і населення. Він же звернув увагу на те, що статистика не може мати великої наукової ваги, бо допускаються спеціально великі натяжки з боку поляків. Лектор підкреслив, що сіль і нафта – це основні природні багатства Галичини, які перевищують вартість усіх корисних копалин, що видобувалися в Австрії. На той час виступ Г. Величка був першою ластівкою наукових взаємин між Францією та Україною¹⁹.

До Парижа все частіше навідуються знайомі і родичі Ф. Вовка. Влітку 1891 р. сюди приїжджали В. Антонович та його дочка Ірина, через яку Ф. Вовк зробив передачу для І. Франка²⁰.

Зі серпня до жовтня 1891 р. упродовж трьох місяців Ф. Вовк проживав в Іспанії (Фантаррабії), про що він згадує в листуванні з І. Франком²¹. Тут же він зібрав матеріали про давнє населення Іспанії – басків.

У квітні 1891 р. Ф. Вовк опублікував в паризькому журналі “Melusine” (т. 5, № 8) велику статтю про побратимство “La Fraternisation (en Ukraine)”. “Горілчані брати”, “Названі браття”, “Добре братство – краще багатства”, “При добрій годині – усі побратими, а при лихій – нема і родини” та інші приказки, взяті зі збірника Номиса, були написані латинськими буквами, але звучали по-українськи²². Переклад цієї статті згодом опублікували у Львові²³. У 90-их рр. Ф. Вовк не тільки слухав лекції в Сорбонні, але й посилено працював над

¹⁸ НА ІА НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 307, арк. 72–80.

¹⁹ В[овк] Хв. Письмо з Парижа // Діло. Львів, 1891. Ч. 131.

²⁰ Антонович М. Епістолярна спадщина Володимира Антоновича. Неопубліковані листи В. Б. Антоновича до Ф. К. Вовка (з архіву УВАН) // Український історик. Нью-Йорк; Мюнхен, 1989. Т. 26. № 1–3. С. 102.

²¹ ЛНБ НАН України, ф. М. Возняка, оп. 1, спр. 629.

²² НА ІА НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 239, арк. 1–5.

²³ Вовк Т. Братання на Україні (переклад В. Сави) // Правда. Львів, 1891. Т. III. Вип. 7. С. 27–29; Вип. 8. С. 86–94.

дослідженням весільних обрядів народів світу. Він збирав публікації, робив записи, багато матеріалу йому пропонували друзі, знайомі, учні.

У 1890–1891 рр. у Болгарії за допомогою М. Драгоманова вийшла праця Ф. Вовка “Сводбарските обреди на славянските народи”²⁴, а в 1891–1892 рр. вчений обнародував іншу свою працю – “Шлюбний ритуал та обряди на Україні”, яку опублікував французькою мовою у журналі “L’Anthropologie”²⁵. У цій фундаментальній монографії автор висвітлив основні етапи українського весільного церемоніалу, склад його учасників, обряди та звичаї, народну весільну поетичну творчість, народну символіку, регіональні особливості. Водночас у порівняльному плані він досліджує весільну обрядовість не лише східних слов’ян, але й народів різних зарубіжних країн, зокрема Франції, Німеччини, Ірландії, Іспанії, Італії, Туреччини, Індії, Японії, Америки. В його архіві зберігається величезна колекція опублікованих і рукописних матеріалів з весільної обрядовості майже всіх народів світу різних часів²⁶.

Згодом до Ф. Вовка звернувся В. Вовк-Карачевський з проханням дозволити перекласти дві останні його праці (про побратимство та про українське весілля), щоб опублікувати їх в Україні²⁷. Друга праця побачила світ українською мовою лише в 1927 р. у Празі; на батьківщині її перевидали аж у 1995 р.²⁸

У 1892 р. Ф. Вовк публікує некролог про смерть визначного українського мовознавця О. Потєбні²⁹, котрий зумів захистити українське слово у жорстокої часи його переслідування.

У 1893 р. у Парижі вийшла книга Ле-Браза про французькі легенди. Ф. Вовк високо оцінив її й опублікував на неї рецензію. Він охарактеризував цю працю як повний і прекрасно згрупований збірник бретонських легенд, а також вірувань та звичаїв, що відносяться до описів смерті, похоронів, загробного життя.

Федір Кіндратович допомагав іншим дослідникам друкувати твори фольклору та їх дослідження у Парижі. Дочка М. Драгоманова – Ліда – вивчала болгарську мову і перекладала болгарські легенди на французьку мову. Пізніше вона пересилала переклади Ф. Вовку, котрий опублікував їх у Парижі³⁰. Таким чином український учений сприяв розвитку болгарської фольклористики. Тривалий період Ф. Вовк був співредактором європейського видання “Криптадія”, який

---

²⁴ Волков Ф. К. Сводбарските обреди на славянските народы // Сборник за народны умотворение, наука и книжнина. София, 1890. Кн. III. С. 137–178; 1891. Кн. IV. С. 194–230; Кн. V. С. 204–232; 1892. Кн. VIII. С. 216–256; Кн. XI. С. 472–510.

²⁵ *Volkov Th. Rites et usages nuptaux en Ukraine // L’Anthropologic. Paris, 1891. T. 2. P. 160–184, 408–437, 537–587; 1892. T. 3. P. 541–588.*

²⁶ НА ІА НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 106, 123, 143–148, 151–157, 167.

²⁷ Там само. Спр. 1403 л.

²⁸ *Вовк Хв.* Студії з української етнографії та антропології. Київ, 1995. С. 219–323.

²⁹ *Volkov Th. A. A. Potebnia. Nicroloque // Revue des Traditions Populaires. Paris, 1892. T. VII. P. 59–60.*

³⁰ *Франко О.* Федір Вовк // Федір Кіндратович Вовк (1847–1918). Дослідження, спогади, бібліографія. До 150-ліття з дня народження вченого / Ред. М. Антонович. Нью-Йорк, 1992. С. 215.

часто друкував матеріали на фольклорну тематику. І. Франко та В. Гнатюк висилали у Париж сороміцькі анекдоти та пісні, а Ф. Вовк робив коректуру, щоб цим прискорити видання.

У “Матеріалах до українсько-руської етнології” Ф. Вовк опублікував українські сороміцькі весільні пісні, які зібрав М. Максимович³¹. Ці пісні вчений використав при написанні праці “Шлюбний ритуал та обряди на Україні”.

Ф. Вовк взяв безпосередню участь у роботі конгресу фольклористів, що відбувся у вересні 1900 р. у Парижі. На цьому науковому форумі свій реферат про фольклорні дослідження в Галичині прочитав також І. Франко³². Ф. Вовк як делегат Наукового товариства ім. Шевченка виступив із рефератом про народні знання, зокрема і в Україні (“Наука неписьменних на Україні”). Про діяльність конгресу фольклористів і свою особисту участь у ньому Ф. Вовк підготував невелике повідомлення, яке було надруковане у Львові³³.

З 1894 р. починається жваве листування Ф. Вовка з Борисом Грінченком³⁴, котрий проживав тоді у Чернігові. Цензурні утиски в Україні спонукали письменника взятися за переклади творів А. Данте, Ф. Петрарки, Д. Боккаччо. Хоч Б. Грінченко знав, що немає можливості опублікувати ні свої власні праці, ні переклади, тим не менше, він працював плідно. Подекуди йому вдавалося пройти цензуру і дещо надрукувати, зокрема з етнографії Чернігівщини. У зв’язку з тим, що в Україні посилюлися утиски, українська Громада змушена була шукати виходу також у Петербурзі, де створила “Товариство імені Шевченка”, метою якого було заснування шкіл та видавництва.

З 1894 р. починається листування Ф. Вовка з Олександром Покровським, яке продовжувалося 17 років. Під впливом Ф. Вовка розвивалися його наукові зацікавлення, за рекомендаціями вченого він відвідував лекції в університетах багатьох європейських міст, працював у музеях Відня, Флоренції, Венеції, Парижа. Через Ф. Вовка вчений встановлював наукові зв’язки з антропологічними та етнографічними товариствами, одержував потрібну літературу, інструменти, муляжі. Спілкування було корисне і для самого Ф. Вовка. Через О. Покровського, котрий проживав у Києві, а відтак у Харкові та Петербурзі, він дізнавався про всі наукові новини, про розкопки Вікентія Хвойки в Україні, про організацію з’їздів. О. Покровський пересилав Ф. Вовку книги, фотографії, малюнки, робив для нього виписки з літератури, збирав етнографічні матеріали. У 1894 р. О. Покровський побував у Мілані, Турині, Венеції, Болоньї, Флоренції, де, за рекомендаціями Ф. Вовка, навів наукові зв’язки з музеями та

³¹ Вовк Хв. Сороміцькі весільні пісні, записані М. О. Максимовичем // Матеріали до українсько-руської етнології. Львів, 1899. Т. 1. С. 157–168.

³² Цвенгрош Г. Невідоме Франкове повідомлення на Паризькому міжнародному конгресі // Українське літературознавство. Київ, 1993. Вип. 58. С. 3–9.

³³ Вовк Хв. Конгрес фольклористів (Gongres des Traditions Populaires) у Парижі у вересні 1900 р. // Матеріали до українсько-руської етнології. Львів, 1900. Т. 3. С. 181.

³⁴ Наулко В. Листування Федора Вовка з Борисом Грінченком. Київ, 1999.

науковими товариствами. Наскільки О. Покровський прислухався до порад свого вчителя, засвідчує хоч би те, що він відвідував ті ж музеї, звертав увагу на ті ж самі музейні експонати, знайомився з тими ж працівниками музеїв і товариств, що і Ф. Вовк свого часу³⁵.

Ф. Вовк не поривав зв'язків з М. Драгомановим. Умови життя Драгоманових після одруження дочки Лідії з професором Софійського університету Іваном Шишмановим значно покращилися. Михайло Петрович зі сім'єю переїхав до Софії, де одержав місце в університеті. Усвідомлюючи, що тут можуть проявити свої здібності Ф. Вовк та І. Франко, М. Драгоманов запросив їх до університету. Однак, у першого з них життя склалося так, що ці задуми не здійснилися. Покидати роботу над дисертацією Ф. Вовк не хотів. Йти на викладацьку роботу без докторського звання було неprestижним. У Франка теж склалися несприятливі умови для переїзду до Софії. У роботі М. Драгоманову допомагала його дочка Ліда. Вона перекладала болгарські пам'ятки, зокрема легенди на французьку мову, та пересилала їх Ф. Вовку для публікації у Парижі.

У 1895 р. Ф. Вовк опублікував некролог з нагоди смерті М. Драгоманова. Уже після смерті Михайла Петровича Ф. Вовк вислав свої документи до Міністерства освіти Болгарії на завідування університетською кафедрою загальної етнографії, яку мали відкрити. Але з цього наміру також нічого не вийшло. Міністерство не побажало відкрити кафедру, і Ф. Вовку довелося забрати документи, незважаючи на прекрасну рекомендацію чеського вченого Любора Нідерле. З листів Ф. Вовка ми дізнаємося про те, що його праці друкувалися у Болгарії, а також про те, що сім'я Шишманових приїжджала до Парижа на всесвітню виставку в 1900 р., де у болгарському павільйоні виставлялася колекція вишивок Лідії Михайлівни³⁶.

З 1900 р. починається період визнання авторитету Ф. Вовка як ученого. Цьому передувала виставка у Парижі, на якій учений проявив свої наукові та організаторські здібності. Хоч організатори виставки переслідували передусім індустріальну, економічну та торговельну мету, її учасники намагалися показати свої народи також в етнографічному ракурсі. Зважаючи на міжнародний характер Паризької виставки та численних відвідувачів, на період її роботи були приурочені Міжнародний конгрес доісторичної археології й археологічної антропології (серпень) та Конгрес фольклористів (вересень). Успішному проведенню цих міжнародних форумів сприяв також Ф. Вовк³⁷. Зокрема, у секції Паризького антропологічного товариства він організував етнографічну та археологічну виставки. Тут було представлено карту України Г. Величка, серію фотографій нових знахідок В. Хвойки у Трипіллі та інших місцях, а також багато світлин, на яких було зафіксовано життя і побут українського народу, передовсім селян.

³⁵ НА ІА НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 3392 а.

³⁶ Там само. Спр. 4594 л – 4598 л.

³⁷ [Вовк Хв.] Міжнародна школа на Виставі 1900 р. у Парижі // Матеріали до українсько-руської етнології. Львів, 1900. Т. 3. С. 170–180; [Його ж.] Міжнародний археологічно-антропологічний конгрес у Парижі у серпні 1900 р. // Там само. С. 180–181.

Під час Всесвітньої виставки функціонував міжнародний університет, де оголошувалися звіти про експонати, відповідали на запитання, які виникали при відвіданні виставки. Ф. Вовк був постійним лектором цього університету, який мав чотири секції: французьку (до неї належали бельгійці, швейцарці, італійці, іспанці), англійську, німецьку (разом з голландцями та скандинавами) і російську. Російську секцію почесно очолював Ілля Мечніков, але фактичним керівником був уродженець з України професор Максим Ковалевський. У роботі цієї секції, крім росіян, брали участь українці, поляки, чехи та народи Кавказу. Учасники секції оголошували звіти упродовж трьох місяців – зі середини липня до середини жовтня. У міжнародному університеті у переповненому залі 7 серпня Ф. Вовк виступив із доповіддю на тему “Передісторична Франція” Через місяць, 7 вересня, професор А. де Мортільє прочитав доповідь про доісторичну Росію. Доцент Харківського університету О. Покровський виступив з повідомленням про взаємини між археологією та етнографією, М. Ковалевський прочитав звіт етнографічного змісту про кавказькі народи, доктор Клепала – про чеський фольклор, доктор Сосновський – про переселенців Сибіру, зокрема про українські поселення. Прозвучали також доповіді про музику в Росії (здавалися твори й українських композиторів Миколи Лисенка і Петра Ніщинського, народна музика). На завершення роботи міжнародного університету Ф. Вовк виступив з рефератом про українську етнографію та про підготовку до етнографічної виставки, яку планували відкрити 1902 р. під час роботи Археологічного з’їзду у Харкові.

У серпні 1900 р. відбувся Міжнародний конгрес доісторичної археології та археологічної антропології. На цьому ж конгресі Ф. Вовк прочитав реферат “Індустрія у неолітичних знахідках на Україні”, а також звіт М. Грушевського про передісторичне гробовище (біля с. Чехи). Як уже зазначалося, вчений взяв безпосередню участь і в роботі конгресу фольклористів, що відбувся у вересні 1900 р. На цьому науковому форумі прозвучали голоси численних співаків світу, зокрема й українських, які були записані за допомогою фонографа. Французький вчений Себільот подав дуже цінну карту фольклорних досліджень у Франції, а А. де Мортільє зreferував серію давніх і сучасних амулетів. Від слов’ян виступив доктор Від Вулетич-Вукалович з цікавим рефератом про сербські жіночі прикраси. Тоді ж були виголошені повідомлення Володимира Охримовича про залишки первісного комунізму у Галичині тощо. Всі ці заходи сприяли розвитку міжнародних наукових зв’язків. За заслуги в організації конгресів та виставок у 1900 р. від Паризького антропологічного товариства Ф. Вовк отримав бронзову медаль з надписом “Французька республіка”.

Виявивши неабиякі організаторські й наукові здібності у період Всесвітньої виставки 1900 р., Ф. Вовк був запрошений І. Мечніковим і М. Ковалевським викладати етнографію, археологію та антропологію у створеній ними Вищій російській школі суспільних наук у Парижі при Сорбонні. Тут викладали як цілі курси, так і читали окремі лекції відомих учених світу. Слухачами і викладачами школи були не тільки емігранти з України та Росії, але й учені інших країн. Серед слухачів був відомий французький географ Жан-Жак Елізе Реклю, серед

викладачів – Макс Нордау, Л. де Манувріє, А. де Мортільє, В. Анрі, Л. Лагоур, К. Шірмахер, К. Валішевський, Е-де-Роберті, Г. Іоллос, Н. Лягарделле, І. Мечніков, М. Ковалевський, Юрій Гамбаров, Олександр Лур'є та багато інших. У 1903 р. тут прочитав п'ять лекцій Володимир Ульянов (Ленін) на тему “Марксистські погляди на аграрне питання в Західній Європі і в Росії”³⁸. На запрошення Ф. Вовка та адміністрації школи у квітні–травні 1903 р. курс лекцій з історії України (“Очерк истории украинского (малорусского) народа”) викладав М. Грушевський³⁹. Дві лекції з юриспруденції прочитав син етнографа Павла Чубинського – Микола. У Вищій школі Ф. Вовк викладав такі курси: “Еволюція економічної культури” (1902 р.), “Порівняльна етнографія” (1902–1903 рр.), “Основи антропології” (1901–1903 рр.), “Етнографія слов'ян, антропологічні особливості слов'янського населення Європейської Росії” (1905 р.) та ін.⁴⁰, в яких основну увагу було зосереджено на характеристиці українців.

У Вищій школі Ф. Вовк проводив також велику роботу з метою її належного функціонування, адже існувала вона на громадських засадах. У період студентських заворушень у Києві та Львові Ф. Вовк організував своїм землякам підтримку з боку студентів своєї школи (листи, адреси солідарності).

У 1901 р. від Паризького антропологічного товариства за антропологічні дослідження Ф. Вовк одержав велику медаль П. Брока і річну премію Годара.

У вересні 1902 р. Ф. Вовк, за рекомендацією Івана Ляцького та Дмитра Клеменца, записався з міністром освіти Росії графом Дмитром Толстим, котрий приїжджав до Парижа, щоб познайомитися з етнографічними колекціями Франції⁴¹. Очевидно, Ф. Вовк допомагав Д. Толстому вирізнити найцікавіші з них і давав ґрунтовну наукову характеристику предметам різних колекцій. У віданні Д. Толстого був Російський імператорський музей ім. Олександра III у Петербурзі, в якому створювався відділ етнографії. Знайомство з Д. Толстим посприяло тому, що Ф. Вовк став позаштатним співробітником цього музею ще в період перебування його у Парижі. Одночасно вчений продовжував співпрацю з НТШ у Львові.

У квітні 1903 р. завдяки Ф. Вовку М. Грушевського запросили до Вищої російської школи суспільних наук у Парижі прочитати курс лекцій. “Щойно написав я Щукіну лист, – повідомляє історик Федора Кіндратовича, – що читати хочу 18, почавши три рази на тиждень по 2 години від 10 до 12. Курс назвав “Очерком истории украинского (малорусского) народа”⁴². На той час Іван Щукін був генеральним секретарем школи. У цьому ж листі М. Грушевський просить Ф. Вовка знайти йому тихе і недороге помешкання без харчування. У зв'язку з

³⁸ НА ІА НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 408.

³⁹ Там само. Спр. 1926 л.

⁴⁰ Там само. Спр. 177.

⁴¹ Центральный государственный исторический архив России у Санкт-Петербурге, ф. 696 (Д. Толстой). оп. 1, спр. 180, арк. 1.

⁴² НА ІА НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 1931, арк. 1.

хворобою дочки історик трохи спізнитися на викладання. В архіві Ф. Вовка збереглася частина розкладу лекцій, в якому значиться, що 1, 2, 8 і 15 травня М. Грушевський читав лекції з історії України з 12.00 до 13.30 год.⁴³

Очевидно, за рекомендацією Ф. Вовка, М. Грушевський відвідав ще Лондон і Берлін. У Берліні він домовився про видання історії України німецькою мовою. Якраз тоді вчений закінчив роботу над історією українського народу російською мовою і невдовзі дістав дозвіл на її видання.

Упродовж чотирьох років (1903–1906 рр.) у літній час, за завданням Паризького антропологічного товариства, Російського музею у Петербурзі, Австрійського етнографічного товариства та Наукового товариства ім. Шевченка, Ф. Вовк досліджував в історичному, антропологічному та етнографічному аспектах українське населення Галичини, Буковини й Угорщини. Російський музей ім. Олександра III виділив навіть асигнування на збір етнографічних колекцій серед українського населення Галичини. Ці колекції й донині знаходяться в Російському етнографічному музеї в Санкт-Петербурзі⁴⁴. У Львові та інших містах Галичини, де він проводив наукові дослідження та виміри, вчений також читав наукові та популярні лекції.

Взимку Ф. Вовк продовжував дослідження в Антропологічному товаристві у Парижі, працював над своєю докторською дисертацією та викладав у Вищій школі суспільних наук. В Антропологічному товаристві він двічі звітувався про свої дослідження в Галичині. Так, 28 квітня 1904 р. Ф. Вовк зробив двогодинний звіт “Про карпатських русинів-гуцулів”⁴⁵.

Влітку 1904 р. “Товариство прихильників української літератури, науки і штуки” організувало у Львові наукові курси для українців з Росії, котрі приїхали до Галичини на канікули. Бажаючих відвідати ці курсу виявилось аж 135 чоловік. Лекції читали І. Франко, М. Грушевський, Ф. Вовк, Степан Томашівський, Іван Труш, В. Гнатюк, Іван Раковський та багато інших. Серед наддніпрянців слухачами курсів були Сергій Єфремов, Вікторія, Ганна та Левко Чикаленки. Лекції відбувалися впродовж 10 червня – 9 липня у великому залі готелю “Бель-В’ю”. На відкритті виступив професор М. Грушевський, котрий охарактеризував історію розвитку освіти в Україні від Київської Русі до сучасності, підкресливши велике прагнення народу мати свою національну вищу школу. Після цього виступив І. Франко з лекцією про історію української літератури з найдавніших часів до кінця XIX ст. Цей курс (18 год.) І. Франко читав упродовж місяця. Ф. Вовк викладав курси антропології (6 год.) та української етнографії (16 год.). Особливо користувалися популярністю лекції Ф. Вовка з української етнографії,

⁴³ Франко О. Федір Вовк – вчений і громадський діяч. Київ, 2001. С. 130.

⁴⁴ Украинцы: Каталог-указатель этнографических коллекций (XIX–XX вв.) / Государственный музей этнографии народов СССР. Ленинград, 1983.

⁴⁵ НА ІА НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 408 б; *Volkov Th. Rapport sur les vouages en Ggalicie Orientale eten Bukovine en 1903 et 1904 // Bulletins et Memoires de la Societe et Anthropologie. Paris, 1905. P. 244–289.*

які були ілюстровані численними його фотографіями, а також малюнками з музею Дідушицьких та збірок НТШ. Подавши загальний огляд сучасного стану етнографії в західноєвропейській науці, у Росії та в Україні, в наступних викладах вчений зупинився на найголовніших сторонах матеріального побуту українців: від здобування і використання вогню до одягу і будівництва, причому у порівнянні з об'єктами культури інших слов'янських народів⁴⁶. Це була готова праця про етнографію України, яка вимагала лише письмового оформлення. На жаль, Ф. Вовк майже не користувався конспектами, всі його записи мають анотований характер, або представлені у формі виписок, зокрема окремих висловів і цитат.

Отримавши документи на право антропологічних pomірів, у 1903 р., він виїхав до Перемишля. Далі його шлях проліг до Коломиї, Косова, Кут, Довгопілля. Подорож 1904 р. по теренах Бойківщини відбувалася разом з І. Франком, Зеноном Кузелею та іншими вченими. Розпочали вони її зі с. Мшанця, а звідси долинами ріки Стрий подалися на Лютовська, Дидьову, Локоть, Тернаву, Турочки, Бориню, Верхнє Висоцьке, Сможе до Лавочного, а звідти – залізницею на Славсько, Тухлю, Гребенів, Сколе до Верхнього Синевидська. Згодом І. Франко описав цю експедицію у статті “Eine ethnologische Expedition in das Wojkenland”, опубліковану в австрійському журналі “Zeitschrift für österreichische Volkskunde” (1905, № 1–2, 3–4), а Ф. Вовк – у статті, що підсумовувала його дослідження за 1903–1906 рр.⁴⁷

У 1905 р. Ф. Вовк відвідав Угорщину, Загреб, лемківські оселі в Бачці. На цьому його польові дослідження не закінчилися, оскільки він продовжив їх у 1906 р. – після переїзду до Петербурга. Скрізь він не лише встановлював наукові зв'язки, а й постійно підтримував їх, про що свідчить п'ять з половиною тисяч листів в його архіві.

Маючи тверді наміри виїхати на батьківщину, Ф. Вовк частіше, ніж до того, читає лекції у Вищій школі суспільних наук. Зберігся розклад лекцій з 15 до 30 січня та з 16 до 30 березня. Вчений викладав курс “Антропологічні особливості слов'янського населення Європейської Росії” 16, 19, 23, 26, 30 січня та 16, 20, 22, 23, 27 і 30 березня⁴⁸. Тоді ж М. Ковалевський читав курс “Сучасні питання державного права”. І. Мечніков, щоб підтримати престиж школи, влаштував в її аудиторіях публічні читання не тільки для студентів, а й для всіх бажаючих. Упродовж п'яти років Ф. Вовк підтримував тісні наукові зв'язки з М. Ковалевським, І. Мечніковим, Луї Пастером, Олександром Лур'є та іншими викладачами.

Здавши магістерський екзамен і захистивши у 1905 р. докторську дисертацію на тему “Скелетні видозміни ступні у приматів і людських расах”, Ф. Вовк одержав ступінь доктора природничих наук (doctor des sciences) Паризького університету. Перед ученим відкривалася перспектива працювати у цьому

⁴⁶ Літературно-науковий вісник. Львів, 1904. Т. 27. Кн. 6. С. 107–110.

⁴⁷ Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. Київ, 1982. Т. 36. С. 68–99. Вовк Ф. Антропометричні досліді українського населення Галичини, Буковини й Угорщини // Матеріали до української етнології. Львів, 1908. Т. 10. С. 1–67.

⁴⁸ НА ІА НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 177.

університеті, але Ф. Вовк вирішив повернутися на батьківщину, зокрема після проголошення царським урядом у жовтні 1905 р. Маніфесту. Раніше його заарештували б на кордоні, оскільки у 1879 р. та 1884 р. Департамент поліції видав спеціальні циркуляри про арешт ученого.

Петербург приваблював його інститутами, музеями та архівами, адже тут він побував лише одного разу (у 1875 р.), причому тимчасово, коли відвідав Олександра Русова з метою поповнення “Кобзаря” позацензурними творами Т. Шевченка. О. Русов проживав у Петербурзі постійно і брав активну участь в Громаді, яка на той час уже легалізувала свою діяльність й об’єднувала до 250-ти осіб. Тут Ф. Вовк поєднував громадську роботу з науковою. У 1906 р. в журналі “Былое” він разом з О. Русовим опублікував матеріал про “українофільство”⁴⁹. У лютому 1906 р. вчений прочитав лекцію “Карпатські русини – гуцули”, а 3 березня виступив з доповіддю “Карпатські українці – бойки”⁵⁰. У червні 1906 р. вчений виїхав до Галичини, щоб за дорученнями Російського музею та НТШ продовжити фіксацію польових етнографічних матеріалів⁵¹.

Незважаючи на переїзд Ф. Вовка у Росію, ще у 1905 р. Наукове товариство ім. Шевченка обрало його головою Етнографічної комісії. Разом з І. Франком він продовжував також видавати “Матеріали до українсько-руської етнології”. Тут, у Львові, під давнім псевдонімом “Ф. Сірко” вийшла окремою книжечкою його праця “Тарас Шевченко і його думки про громадське життя” (1906), яку він опублікував ще в 1879 р. у вигляді статті у женецькому часописі “Громада”

1907 р. ознаменувався для Ф. Вовка загальним визнанням його наукових заслуг. На початку цього року його затверджують приват-доцентом Петербурзького університету⁵², викладачем Вільної Вищої школи Петра Лєсафта та приймають у штат етнографічного відділу Російського музею⁵³. Але закордонний докторат не визнавався у Росії, тому вченому довелося ще тривалий період перебиватися на низькооплачуваних посадах. 26 січня 1907 р. на засіданні деканату фізико-математичного факультету для одержання звання приват-доцента Ф. Вовк прочитав дві пробні лекції. Маючи великі знання та прекрасні педагогічні здібності, Ф. Вовк блискуче витримав екзамен і був допущений до викладання. Важливим було також те, що університет давав йому великі можливості для наукової роботи. При університеті функціонувало Антропологічне товариство, лабораторії, архіви. Та й саме оточення професорів Миколи Введенського, Володимира Палладіна, Миколи Римського-Корсакова

⁴⁹ Волков Ф., Русов А. Примечания к части “Свода показаний, данных некоторыми из арестованных по делам о государственных преступлениях, касающихся “общества украинофилов” // Былое. Санкт-Петербург, 1907. Т. VI. С. 153–160.

⁵⁰ НА ІА НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 219.

⁵¹ Там само. Спр. 1669.

⁵² НА ІА НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 414.

⁵³ Украинцы... С. 5.

та інших спонукало вченого до продовження наукових досліджень. Ф. Вовк був одним із засновників Вільної Вищої школи, яка розміщувалася на Англійському проспекті (будинок № 32) при Біологічній лабораторії (директором останньої був П. Лесгафт). 10 січня 1907 р. тут відбулося засідання Ради, на якій обговорювалося питання про створення цієї школи та початок занять у ній (з 13 січня). Тоді ж склали навчальний план та розклад занять на майбутній навчальний рік. Ф. Вовк викладав на соціальному та педагогічному відділеннях, де зібралися кращі наукові сили Петербурга: Євген Тарле, М. Ковалевський, Михайло Туган-Барановський та інші науковці.

Водночас Ф. Вовк підтримував зв'язки з Францією. Зокрема, разом зі Сергієм Руденком він побував на конгресі французької Асоціації наук у м. Діжоні та на VII конгресі доісторичної антропології Франції у м. Німі. Повернувшись до Петербурга, вони виголосили доповіді про роботу цих конгресів. 10 листопада 1907 р. Ф. Вовк виступив перед науковою громадськістю Петербурга з повідомленням “Про знахідку нового палеолітичного скелету у Франції”

З Географічним товариством ученого пов'язувала давня наукова праця – ще з київського періоду його життя. Вдалося нарешті відновити роботу українського відділення товариства, яке закрили у 1876 р. 23 вересня 1911 р. на засіданні етнографічного відділу Російського географічного товариства Ф. Вовк зробив повідомлення про книгу М. Висоцького “Очерки нашей народной медицины”⁵⁴. Цим він продовжив свої дослідження у галузі народної медицини, які розпочав ще в студентські роки.

У 1911 р. у журналі “Живая старина” Ф. Вовк опублікував програму збирання весільних обрядів⁵⁵, підготовлену ним за дорученням Російського музею. Питальник складався зі 43 питань і більше стосувався “іногородців”, бо охоплював такі питання, як одержання женихом калиму, запрошення на весілля ворожбита, про право першої ночі, левірат (зобов'язання брата одружитися на вдові померлого) тощо. Варто зауважити й інше: Ф. Вовк дуже цікавився народами Сибіру та Далекого Сходу, збирав колекції та листувався з вченими, котрі займалися цією тематикою.

Як член Антропологічного товариства, редактор “L'Antropologie” і кореспондент багатьох наукових журналів, зокрема “Revue des Traditions populaires” (“Народні традиції”), “Revue internationale de Sociologie” (“Міжнародний соціологічний журнал”), як один з організаторів Міжнародної паризької виставки 1900 р., лектор Міжнародного університету при ній, викладач Вищої російської школи суспільних наук, член багатьох наукових товариств, учасник десятків наукових конференцій, рецензент сотень праць іноземних учених, Ф. Вовк мав безпосередні контакти з більшістю наукових центрів Європи, світу

⁵⁴ НА ІА НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 361.

⁵⁵ Волков Ф. Программа для собирания сведений о свадебных обрядах у великоруссов и инородцев Восточной Сибири // Живая старина. Санкт-Петербург, 1911. Вып. 1. С. 27–30.

загалом. Найціннішим, на нашу думку, був зворотній вплив Ф. Вовка на міжнародну наукову аудиторію через її знайомство з досягненнями вітчизняної науки в галузях етнографії, палеоетнології, археології тощо (публікації, конференції, етнографічні виставки, міжнародний університет). Завдяки Ф. Вовку Європа дізнавалась про наші наукові відкриття та досягнення.

Третій період міжнародних зв'язків Ф. Вовка з центром у Петербурзі (1906–1918 рр.) характеризується створенням ним наукової школи, яка розвинула концепції свого вчителя і поглибила міжнародні зв'язки. Серед його учнів – видатні учені Петро Єфименко, Сергій Руденко, Іван Раковський, Анатолій Носів, Олександр Алешо, Левко Чикаленко, Олександр Шульгин, Борис Крижановський та ін. Три перші з них, за рекомендацією Ф. Вовка, пройшли стажування у Парижі, Монако, Діжоні та інших містах Європи. Майбутній академік П. Єфименко, одержавши міжнародну премію Кана, здійснив кругосвітню наукову подорож, згодом Антропологічне королівське товариство Англії обрало його своїм членом. С. Руденко відвідав європейські країни і побував у Єгипті. Натомість Ф. Вовк майже кожного року виїжджав на міжнародні наукові конференції. Численні міжнародні нагороди, участь у різних наукових товариствах Франції, Росії, Австро-Угорщини та інших країн, величезне листування (п'ять з половиною тисяч листів) свідчать про світове визнання наукових заслуг ученого і його широкі європейські зв'язки, які встановлювались ним з метою вивести Україну у світ “культурників”.

Підсумком його багаторічних досліджень з етнографії України була його ґрунтовна праця “Етнографічні особливості українського народу” (1916 р.), значення якої нині важко переоцінити. Автор з позицій сучасної йому народознавчої науки подав всебічний систематизований нарис про культуру і побут українського народу – про найрізноманітніші види господарської діяльності (мисливство, рибальство, скотарство, хліборобство, промисли та ремесла), знаряддя праці, засоби пересування, типи поселень, народне будівництво, одяг, харчування, особливості громадського і сімейного побуту, вірування, звичаї та обряди, народні знання. Ця праця, поза сумнівом, визначала місце і роль українців у колі високорозвинених європейських народів, сприяла піднесенню національної свідомості самих українців, і навіть за часів, коли ім'я видатного вченого всіяко замовчувалося, була чи не єдиним джерелом з українознавства. Скажімо, в діаспорі ця праця служила підручником в українських школах.

У цій підсумковій праці вчений прийшов до висновку, що український народ “являє собою одну етнографічну цілість”⁵⁶ і найбільш подібний до південних слов'ян. В етнографії цього етносу Ф. Вовк виявив також багато спільного з румунами. У найдавніших формах, вважає вчений, етнографічні риси українців дуже близькі до білорусів та росіян. Специфіка й унікальність діяльності Ф. Вовка у Санкт-Петербурзі полягала в тому, що в столиці Російської імперії вчений створив

---

⁵⁶ *Вовк Хв.* Етнографічні особливості українського народу // *Вовк Хв.* Студії з української етнографії та антропології. Київ, 1995. С. 218.

аж три центри української етнології: 1) в Російському музеї ім. Олександра III, де був фундатором етнографічного відділу та величезних українських колекцій; 2) в Петербурзькому університеті, де очолював Антропологічне товариство і виховав наукову школу своїх послідовників, котрі розвинули його концепції щодо єдності українського народу, зокрема і в ділянці матеріальної та духовної культури; 3) в Російському географічному товаристві, де очолив відділ України в “Комиссии по племенному составу России” та був одним з співавторів “Географического очерка России”.

Підсумовуючи, можемо сказати, що Ф. Вовк одним із перших у вітчизняній етнографічній науці застосував наукові методи дослідження. Вчений увійшов в етнографію як один із перших дослідників весільних звичаїв та обрядовості в Україні, подав всеосяжну характеристику матеріальної і духовної культури українського народу, створив у Петербурзі центр з вивчення слов'янської етнографії, багато зробив для встановлення міжнародних наукових зв'язків.